

Zenei képességek fejlesztésének szerepe koragyermekkorban

Bede Fanni Anna

wekerlei@zenepagony.hu

ELTE PPK, Wekerlei Zenepagony

Endrődy Orsolya

endrody.orsolya@ppk.elte.hu

ELTE PPK Interkulturális Pszichológia és Pedagógia Intézet

Jelen kutatásunk fókuszában a kora gyermekkori zenei nevelés és zenepedagógia áll, a zene- és a neveléstudomány határterületén vizsgálódik. Adalékokkal igyekszik szolgálni ahhoz az elméleti paradigmához, mely szerint a korai zenei élmények meghatározók az agy fejlődése, a szociális és érzelmi kompetenciák, valamint a zeneszeretet, zeneértés kialakulásában is. A tanulmány a releváns elméleti keret áttekintése után interjúk segítségével vizsgálódik a legnépszerűbb hazai koragyermekkori zenei programok elemzésével. A kutatás elméleti hátterét Kodály Zoltán nemzetközileg is elismert zenepedagógiai alapvetései és az abból megalkotott, Forrai Katalin által kidolgozott módszertana képzik. A vizsgált minták eredményei arra engednek következtetni, hogy a kodályi hagyomány a mai napig tovább él a kutatás alanyait képező szakemberek munkásságában. Kodály ötvenes években megfogalmazott zenepedagógiai alapelvei kiindulópontját adhatják a mai kora gyermekkori zenei nevelőmunkát végző pedagógusok szakmai tevékenységének.

Kulcsszavak: kora gyermekkor, képességfejlesztés, élményalapú tanulás, zenei nevelés, zenei transzferhatás

A kutatás céljai, kérdései

Kutatásunk célja a napjainkban hazánkban működő, a 0–6 éves korosztályra vonatkozó/irányuló, zenei tevékenységet folytató foglalkozások feltérképezése, módszereinek, céljainak, gyermekképeinek megismerése. Ebből következik a kutatásban részt vevők tapasztalatainak összegzése, összevetve a Kodály Zoltán és Forrai Katalin által megálmodott zenepedagógiai célokkal, elvekkel. Továbbá azt kívántuk feltérképezni, mennyiben értékeli újra ezen alapvetéseket, illetve vajon követik-e az ezen elvekből megszülető zenebölcsoedei, zeneóvodai foglalkozások első kezdeményezőinek gyakorlatát.

Vizsgálatunk során vezetőelv az igényes, a Kodály Zoltán és Forrai Katalin által preferált zeneanyag tevékenységbe ágyazott variációinak megismerése, valamint a

foglalkozások során megvalósuló pedagógiai elvek, célok feltérképezése. A művészeti képességfejlesztő munka akkor mondható eredményesnek, ha a gyermekek belső igényévé válik a foglalkozásokon elsajátított ismeretek, tevékenységek otthoni újraélése, valamint, ha azok hatékonyak a személyiségfejlődés, az érzelmi és értelmi kompetenciák fejlődésének tekintetében.

Kodály Zoltán fél évszázada vallott zenepedagógiai meglátásai innovatív szemléletet képviselnek a mai magyar zenei nevelés folyamatában is.

Ebből kiindulva a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. Vajon az általunk megkérdezett szakemberek milyen gyermekképet állítanak fel hivatásuk végzése során? Egyáltalán felállítanak-e gyermekképet? Mit helyeznek középpontba a gyermekekkel való kommunikációjuk során?

Kodály és Forrai zenepedagógiai megfogalmazásában egy hiteles gyermekkép rajzolódik ki. A gyermek, aki nyitott a külvilág zenei ingereire, megismeri az értékes zenei táplálékot, nevelőjével és társaival együttműködve vesz részt képességei fejlődésében. Kodály végtelenül tiszteli a gyermeket, ebből következik a pedagógushoz, szülőhöz intézett felszólítása, miszerint a gyermek mindig, mindenből a legjobbat érdemli (Kodály, 1974).

Egy művészeti képességfejlesztő program kialakítása során célszerű az elképzelt gyermek ideáljának (gyermekkép) felállítását. Ennek segítségével lehetőség nyílik az elvek, valamint az elérni kívánt célok megfogalmazására és azok későbbi megvalósítására. Ez a gyermekkép alapját képezheti egy magyar zenei képességfejlesztést végző szakember munkájának.

2. Vajon az általunk megkérdezett szakemberek koncepciója mennyiben követi pedagógiai elveiben, céljaiban az első, intézményen kívüli zeneóvodai kezdeményezések munkásságát? Miben jelentenek innovációt?

Az első, intézményen kívüli zenepedagógiai törekvések Forrai Katalin nevéhez fűződnek, aki 1952-ben zeneóvodai csoportot indított a budapesti nyolcadik kerületben. Hasonló törekvése Kokas Klárának volt, aki 1967-ben kezdett intézményen kívül óvodáskorú gyermekek zenei nevelésével foglalkozni, noha elveiben, módszereiben továbbgondolta a kodályi hagyományt. Forrai Katalin tanítványaként Gállné Gróh Ilona 2006-ban Ringató elnevezésű foglalkozásaival további lehetőségek tárházát kínálta a kisgyermeket nevelő családok számára. Módszertana a szülő-gyermek kapcsolatra helyezi a hangsúlyt, és erősen kapcsolódik Kodály alapvetéseéhez. Ma a zenebölcsődei és zeneóvodai kezdeményezések sokasága tárul a kisgyermeket nevelő családok elé. Kutatásunk négy, általunk megkérdezett szakember munkásságára korlátozódik, elődeik életművének tükrében.

A zenepedagógia a művészetpedagógia körébe tartozó interdiszciplináris terület. Megértéséhez meg kell említeni azon tudományterületeket, melyek szervesen kapcsolódnak hozzá, s melyek egymással szorosan összefüggve segítenek értelmezni a nevelési folyamat e jellegzetes szegmensét.

Az interdiszciplináris kutatás jelentősége és lehetőségei: a neveléstudomány és a zenepedagógia

Az interdiszciplináris kutatások térhódítása a humán területeken – véleményünk szerint – elsősorban annak köszönhető, hogy két vagy akár több terület egymásra hatása, illetve az együtt tevékenykedők kölcsönhatása megtermékenyítően hat, és szélesíti egy adott téma megértési rétegeit, lehetőségeit.

Az interdiszciplináris kutatások közül a zenei nevelés tekintetében a zeneszociológiai kutatások szignifikánsak. Egy gyermek zenei nevelése során elsődleges feladat, valamint a későbbi zeneértő magatartás meglétéhez elengedhetetlen kritérium a zenei ízlésformálás. Hausmann Alice doktori értekezésében rávilágít arra, hogy több tényező feltétele a zenei ízlés kialakulása. Eszerint nem, kor és szociális státusz is szerepet játszik a zenei ízlés kialakulásában (Hausmann, 2011). Ennélfogva a szülő és a pedagógus felelőssége meghatározó. A tanult, zenében jártas nevelő igényes, változatos zeneanyag közvetítésével hozzájárulhat a gyermek zeneértő, kritikus, ugyanakkor nyitott zenehallgatói, zeneművelői magatartásához. Vitányi Iván és Sági Mária XX. századi zeneszociológiai és zenepszichológiai kutatásai és publikációi is kiemelkedőek. Elsősorban társadalmi és lélektani összefüggéseiben vizsgálják a zenei nevelést és oktatást. Kutatásaik kiterjednek például a generatív zenei készségek elemzésére (Vitányi és Sági, 1972; Sági, 1980). Losonczi Ágnes zeneszociológiai kutatásai során arra a kérdésre kereste a választ, mi az oka a különféle zenehallgatási igényeknek. Számos vizsgálata az alacsonyabb társadalmi rétegek zenei ízlésének felmérésére irányult. Értekezéseit összefoglaló könyvében így fogalmaz zeneszociológiai kutatásairól: *“A zenei megértés az életfeltételektől függ, a gyerekkori megalapozástól, a felnövekvés idejének tanulási szokásaitól, s attól is, hogy milyen zene kihez, hogyan jut el”* (Takács R., 2020. 15. o.). Losonczi ezzel rávilágít a korai zenei nevelés jelentőségére, az igényes nevelői munka kiemelt szerepére. Csillag Ferenc, Csillagné Gál Judit és Laczó Zoltán kutatása szintén említésre méltó. A kilencvenes években két adott csoporton, a zenei emlékezet gyakorlatossága hiányának felmérésére végzett kísérletből kiderült, hogy szükségeszerű lenne az általános iskolai ének-zene oktatás módszereit megvariálni, vagyis a zenei írás-olvasást kísérletetve, az első években a zenei élményszerzésre helyezni a hangsúlyt. Mind ezt a hangszeres zene hangzásvilágának bővítésével, gyermekhangszerek bevonásával. A kísérletben részt vevők a zenei írás-olvasás tudatosítása helyett zenei élményeket szereztek az első két évben, így a kísérletett zenei írás-olvasás csak harmadik osztálytól került bevezetésre, felgyorsítva ezzel az intellektuális folyamatokat, s fejlesztve a zenei

gondolkodást (Csillag, 1999). A kutatás konklúziójaként Csillag Ferenc így fogalmaz: *“A tanulás- és fejlődéslélektan eredményeinek ismerete és felhasználása a zenepedagógiában megtermékenyítőleg hathat”* (Csillag, 1999. 67. o.).

Az értékes zenei képességfejlesztés során a zenei, szociális és érzelmi képességek szimultán fejlődnek, így ennek kapcsán kiemelendő a célcsoport fejlődésével, különösen a szociális és érzelmi képességek fejlődésével kapcsolatos tanulmányok megismerése is. Winkler Zsófia és Zsolnai Anikó értekezésében hangsúlyozza, hogy a szociális és érzelmi kompetenciák kialakítása a gyermekkor folyamán a legrelevánsabb. Ebben az életkorban egymásra kölcsönhatást gyakorolva fejlődnek a képességek (Zsolnai, Rácz és Rácz, 2015 idézi Winkler és Zsolnai, 2022). A szociális kompetenciák fejlettsége pedig a gyermek szociális és érzelmi jóllétének az alapja (Domitrovich, Cortes és Greenberg, 2007; Cooper és Vick, 2009; Zsolnai és Kasik, 2015 idézi Winkler és Zsolnai, 2022).

Az igényes zenei nevelőmunkát végző szakember ismeri a célcsoport életkori sajátosságait, vagyis jártas a nevelés elméletében és gyakorlatában. Ehhez szervesen kapcsolandó, hogy tisztában van az adott korcsoport fejlődéslélektanával, illetve biológiai, neurológiai, anatómiai sajátosságaival is. A zeneművészet – mint interdiszciplináris tudományág – elmélyült tudásának (is) birtokában van.

A magyar zenei nevelés Kodály Zoltán koncepcióját veszi alapul. Így a legtöbb magyar zenepedagógiai értekezés ebből a szemléletből indul ki. A neveléstudomány területén több olyan szakértő sorakozik fel, akik zenepedagógiáról, a kora gyermekkori zenei nevelésről kiemelkedően értekeznek. Deszpot Gabriella a kora gyermekkori zenepedagógia egy kiemelt jelentőségű szegletét, Kokas Klára hagyatékát mutatja be, valamint tárja fel a módszer kivételességét, lehetőségeit, óvodai, iskolai adaptálhatóságát (Deszpot, 2014). Mélykútiné Dietrich Helga ezzel szemben holisztikus képet ad a témáról szerkesztett szakmódszertani kötetében, melyben releváns tanulmányok olvashatók (Mélykútiné, 2004). Árvayné Nezvald Anett szintén összefoglalóan értekezik a bölcsődei ének-zenei nevelés módszertanáról, valamint a csecsemő- és kisgyermekkor, továbbá az óvodáskorú gyermekek zenei nevelésének transzferhatásairól (Árvayné, 2012; 2015). A Gyöngy Kinga által szerkesztett, *“Első lépések a művészetek felé”* című tudományos könyv második kötete mérvadó forrásokat gyűjt össze a kora gyermekkori zenei nevelés alapvetéseiről, módszertanáról, az éneklés fejlődéséről, a hangegészségtanról, zenei alapismeretekről, a korosztály fejlődéstani jellemzőiről. Többek között Hegedűsné Tóth Zsuzsanna, Dudás Anna, Góhér Edit, Kissné Fazekas Ibolya, Kismartony Katalin és a szerkesztő tanulmányai is olvashatók a kötetben. A Hegedűsné Tóth Zsuzsanna által összeállított zenei gyűjtemény szakmódszertani ötletekkel, ismeretekkel is bővíti a gyakorló pedagógus szakmai repertoárját (Gyöngy, 2015). További publikációi szintén kiemelkedő jelentőségűek, melyek a releváns szakirodalmat kiegészítve a bölcsődei és az óvodai gyakorlati megvalósíthatóságra helyezik a hangsúlyt (Hegedűsné, 2017). Az általa szerkesztett zenei gyűjtemény összegző módszertani kötetei segíthetik a minőségi zenei foglalkozás tervezését és kivitelezését (Hegedűsné, 2015b). Hegedűsné Tóth Zsuzsanna koncepciója, a Tesz-vesz muzsika, a 0–3 éves korosztályt célzó program,

amely lehetőséget ad a kisgyermeket nevelő szülők számára, hogy gyermekük igényes zenei nevelésben részesüljön. Szarka Júlia az óvodapedagógusok szakmai elkötelezettségének kiemelt jelentőségéről értekezik, s ezzel kiemeli, hogy a nevelés folyamatában nélkülözhetetlen szerepet játszik a pedagógiai attitűd (Szarka, 2004). Erre támaszkodva Turmezeyné Heller Erika a zenei képességek fejlődéséről, a fejlődést befolyásoló tényezőkről, a fejlődés folyamatáról ír, s az általános iskolai korosztály zenei oktatását, a 0–6 éves gyermekek zenei képességeit, valamint a pedagógusok zenei előképzettségét tanulmányozza (Turmezeyné, 2007).

A magyar zeneművészet területén a zenepedagógia szempontjából szintén kiemelendő néhány fontos szegmens. Vas Bence szerkesztett kötetében a szerzők az általános pedagógiai nézőpontból indulva tárják fel a zene jelentőségét. A magyar zeneoktatás történetétől kezdve az alternatív zenepedagógiai törekvésekig, például Kokas Klára koncepcióját és Sáry László módszerét elemzik. Emellett külön fejezet foglalkozik Kodály munkásságával, elveivel mint a magyar zenei nevelés módszerével, valamint a zenetanári és hangszeres tanári mesterséggel (Kertész, 2015). A Zeneakadémia Kodály Intézete kiemelten foglalkozik a Kodály-koncepció továbbadásával. Külföldi és magyar hallgatók számára többéves képzések, valamint kurzusok, szemináriumok, tanfolyamok, akkreditált továbbképzések indításával, megrendezésével támogatják e különleges zenepedagógiai szemléletmód terjedését. A magyar zeneművészet pedagógiai munkája inkább a kora gyermekkor iskolás korosztályának nevelésével, művelésével, tanításával foglalkozik, ezt előzi meg és egészíti ki a 0–6 éves célcsoport nevelésével foglalkozó kisgyermeknevelő és óvodapedagógus szakma alapozó, képességfejlesztő munkája.

Elméleti keretek

Kutatásunkban megvizsgáltuk a zenei nevelés értelmi és érzelmi képességekre és a személyiség fejlődésére gyakorolt jótékony hatását, valamint a zenei észlelés fejlődésének menetét, melyek ismerete a tudatosan felépített zenei nevelőmunka előfeltételei.

A kodályi elvek nyomán több, mint fél évszázada zajló kutatások bizonyítják a zene transzferhatását, azaz a zenei nevelés eredményezte pozitív hatások átvitelét nem zenei területekre (Hegedűsné, 2015a). Fontos kiemelni, hogy a megfelelően választott dalanyag mellett a megfelelő pedagógiai módszerek együttes és rendszeres alkalmazása szélesebb területen eredményezi a transzferhatást (Árvayné, 2012). A transzferhatás tetten érhető a kognitív és az érzelmi képességek, s ezeken keresztül az egész személyiség fejlődése során. Hámori József neurobiológus a zene és az emberi agy kapcsolatát kutatva tudományosan is alátámasztotta, hogy a korai zenei fejlesztés olyan struktúrákat alakít ki az agyban, melyek az egész személyiség fejlődésére kihatnak. Szemléltette továbbá azt is, hogy az agyféltekék működése kiemelt szerepet tölt be a zene érzékelésében. Mai elméleteink szerint a zenei érzék veleszületett képesség (Hámori, 2002). Hámori

gondolatai rávilágítanak a korai zenei nevelés kulcsfontosságára a gyermek egészséges fejlődése tekintetében.

A zenei transzferhatás neurobiológiai és fejlődéslélektani előfeltételei, valamint a környező világból szerzett első zenei tapasztalatok megalapozzák a gyermek zenei fejlődésének folyamatát. Már a prenatális időszakban szerzett első zenei benyomások jelentősen befolyásolják a gyermek későbbi, zene iránti fogékonyságát. A méhen belüli fejlődés során az agy három fő része már a harmadik héten elkezd differenciálódni.

A zenei észlelés fejlődésének menetét több elmélet vizsgálja. Ezek közös tulajdonsága, hogy a zenei fejlődést zenei kategóriák mentén elemzik. Az elméletek, megközelítések szerint, két csoport szerint szerveződnek. Vannak azon teóriák, melyek valamelyik pszichológiai elmélet mentén fogalmazódnak meg. Ezek a zenei fejlődést a kognitív elméleteknek megfelelően értelmezik. Illetve léteznek azon modellek, melyekben a kifejezetten zenei fejlődésre vonatkozó elméleteket fejtik ki. A kognitív elméletek a megismerő folyamatból indulnak ki, melynek során az új információ a meglévő tudástárba épül. Piaget kognitív fejlődést tárgyaló szakaszai a zenei fejlődés menetét is magyarázzák. A műveletek előtti szakaszban a konzerváció jelensége a zenei fejlődés folyamatában úgy valósul meg, hogy a gyermek nem képes egyidejűleg különböző perspektívákból feldolgozni az észlelt információt, így a ritmust és a dallamot csak egységben érzékeli. A zenei tanulás során ugyanúgy megjelenik az akkomodáció és az asszimiláció, mint a kognitív képességek fejlődése során. A dallamtanulás fejlődésében az egymáshoz viszonyítást, a rendszerben gondolkodást még nem alkalmazzák. Iskoláskor kezdetére kezdik el tonalitásban érzékelni a hangokat. Tonalitásban műveletek végrehajtására a formális szakaszban lesznek képesek, ez azonban csak a rendszeres zenetanulás eredményeként érhető el (*Turmezeyné*, 2007). A Piaget elméletéből kiinduló modelleken kívül más koncepciók is születtek (*Gardner*, 1973; 1982 idézi *Dowling* és *Harwood*, 1986 idézi *Turmezeyné*, 2007). A zenei képességek mentén felépülő elemző teóriák közül a spirálmodell (*Swanwick* és *Tillmann*, 1986 idézi *Runfola* és *Swanwick*, 2002 idézi *Turmezeyné*, 2007) struktúrájában hasonlít Piaget szakaszaihoz. A zenei fejlődés kognitív elméletének kidolgozója, *Seraphine* (1988 idézi *Turmezeyné*, 2007) vizsgálatában az oktatás szerepét kérdőjelezte meg, ugyanakkor kiemelte az életkor szerepét. További elméletek is születtek a zenei képességek fejlődése mentén, például *Jeanne Bamberger* (1991 idézi *Turmezeyné*, 2007) és *Gordon* (1990 idézi *Turmezeyné*, 2007) elmélete. A zenei képességek észlelése folyamatának elemzését *Turmezeyné* (2007) *Moles* (1966 idézi *Vitányi*, 1969 idézi *Turmezeyné*, 2007) rendszere alapján elemzi. A folyamatot a zenei dimenziói mentén vizsgálja (*Turmezeyné*, 2007). A zenei észlelés a hangingerek akusztikus ingerlésével kezdődik, ezt követően zenei kognitív sémák alakulnak ki, melyek a hang fizikai tulajdonságainak megfelelői. A prenatális korban szerzett első zenei benyomásokat követően a születéstől megkezdődik az akusztikus ingerek feldolgozása. Kezdetben a zene és beszéd észlelése egységben történik; ezáltal a legkorábban megjelent zenei képességek a beszédfejlődés alapját is képezik (*Turmezeyné*, 2007).

Moles rendszere (1966, idézi *Turmezeyné*, 2007) a zenei észlelés folyamatát szemlélteti. A zenei hangnak észlelését időtartama, magassága és erőssége alapján érzékeljük. Moles e jellemzőket a ritmus, a dallam, a hangerő, a hangszín harmónia percepciójához igazítja. A ritmikai képességek az életkorral alakulnak. Megértését az idő érzékelésének értelmezése nagyban befolyásolja.

A kora gyermekkori zenei képességfejlesztés a zenei észlelés folyamatára épül. A zenei képességeket *Erős Istvánné* (1993 idézi *Asztalos*, 2015) két csoportra: az egyszerű és a komplex képességekre osztja. A komplex képességek az egyszerű képességek, készségek ötvözetiből alakulnak ki. A tudatos és igényesen kivitelezett zenei képességfejlesztés az észlelési folyamatokat figyelembe véve épül fel.

A 0–6 éves korú gyermekek zenei nevelésének pedagógiai alappillérei

A kodályi elvek és a Forrai-féle módszerek termékenyen hatottak a bölcsődei és óvodai nevelésre. Kodály Zoltán a gyermek zenei nevelésének megkezdéséről így nyilatkozott:

„*Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődjék a gyermek zenei nevelése, azt találtam felelni: kilenc hónappal a születése előtt*” (Kodály, 1974. 246. o.). E véleményét pár évvel később e gondolattal egészítette ki:

„...*az anya születése előtt kilenc hónappal kezdődik a gyermek zenei nevelése*” (Kodály, 1974. 246. o.).

A gyermek első és legmeghatározóbb közege a családi színtér. A világról, az életről alkotott első benyomásait itt szerzi. Zenei nevelésének tervezett vagy spontán, ösztönös formái is ebben az időszakban kezdődnek. Kodály fontosnak tartotta, hogy a zenei nevelés tudatosan valósuljon meg már ebben a korai periódusban is.

Nagyra becsülte a kisgyermeknevelők és óvodapedagógusok munkáját. Úgy fogalmazott: „...*a megújulásnak alulról kell kezdődnie*” (Kodály, 1974. 111. o.). Álláspontja, hogy a zenei nevelés alapjait a gyermek hétéves koráig kell lefektetni. „*Ha a lélek parlagon marad szinte hétéves korig, abban már nem terem meg, amit csak a korábbi művelés vethet el benne*” (Kodály, 1974. 94. o.).

„Zene az óvodában” című tanulmányában – mely a „Visszatekintés” című gyűjteményben is olvasható – fogalmazta meg azokat a zenepedagógiai alapelveket, melyek máig útmutatást adnak a kisgyermeknevelők és óvodapedagógusok szakmai munkájához (Kodály, 1974).

Forrai Katalin, Kodály Zoltán tanítványaként, ezen alapelvek mentén dolgozta ki a bölcsődei és az óvodai zenei nevelés metódusát. „Ének a bölcsődében” című könyvében a 0–3 éves gyermekek intézményes keretek között zajló zenei nevelésének alappilléreit fekteti le. E korosztály zenei képzésének célja a gyermek érdeklődésének felkeltése a muzsika iránt, valamint az együtt végzett tevékenység során az érzelmek gazdagítása. A zenei készségek fejlesztésének formája a gyermekek életkori sajátosságaiból adódóan

kötetlen (Forrai, 1986). E kötet folytatása a 3–6 éves korú, óvodás gyermekek zenei fejlesztésével foglalkozik az Óvodai Nevelés Programjában (1971) foglaltakkal összhangban. Az óvodás gyermek zenei nevelésének feladata az érdeklődés felkeltése, az ízlésformálás, valamint a zenei készségek fejlesztése. A kötet a zenei készségek egyes részterületeit és azoknak fejlesztési lehetőségeit is taglalja (Forrai, 1974). Mindkét kötetben megfigyelhető a zenei fejlesztés fokozatosságának elve, mely a gyermekdalok, mondókák, játékok egyes korcsoportok szerinti bontásában, illetve a korosztályonként változó egyéni vagy csoportos tevékenység formái követelményében figyelhető meg. A szerző kiemeli a többszöri ismétlés fontosságát is. A gyermekdalok és mondókák jellegzetessége, hogy meglévő játékok, illetve ajánlott mozdulatsorok teszik azokat még gazdagabbá, ezzel kielégítve a gyermek mozgás iránti igényét (Forrai, 1986; Forrai, 1974.).

Kodály a zenei nevelést jelölte meg a magyar kultúra megőrzésének egyik kulcsaként. Kimondta, hogy kiemelt jelentőségű a magyar zenei nevelés anyagát a népi hagyományokra építeni, melyet a magyar dalkincsből merített gyermekjátékok és mondókák gazdag tárháza alkot. Ezek a dalok és játékok ugyanis a magyar nép zenéjének jellegzetességeire, köztük a pentatóniára, az ötfokú hangsorra épülnek. Tapasztalatai alapján az óvodáskorú gyermek ezt a nagy szekundokra épülő hangsort képes tisztán visszaénekelni (Kodály, 1974; Forrai, 1974). Forrai Katalin két módszertani könyvének dal-, játék- és mondókaanyaga a Kodály által ajánlott néphagyományból épül fel. Az „Ének az óvodában” című kötetben két magyarázat is olvasható a magyar népzenei hagyomány bölcsődei és óvodai gyakorlatba való adaptálására. Mindkét magyarázat arra vezethető vissza, hogy a mondókák és dalok észrevétlen megtanulásával, illetve azok magyar nyelvi és zenei sajátosságaikkal hozzájárulnak a beszédfejlődéshez (Forrai, 1974).

Kodály kiemelte az élő zene, különösen az éneklés fontosságát is. Ez a közösségi tevékenység közvetlen zenei élményt ad, miközben a személyes kapcsolatok erősödéséhez is hozzájárul, szemben a gépzenével. Kodály elsősorban az egyszólamú ének-zenét preferálta e korosztály zenei nevelésének folyamatában (Kodály, 1974). Forrai Katalin ezen elv mentén hangsúlyozza módszertani köteteiben a kisgyermeknevelő és óvoda-pedagógus énekének nélkülözhetetlenségét, mely felkelti a gyermek zenei érdeklődését és formálja ízlését. Ugyanakkor Forrai „Ének az óvodában” című könyvében a zenehallgatás fontosságát is hangsúlyozza. Kiemeli egy óvónő énekének, több óvónő énekének vagy hangszerjátékának lehetőségét, fontosságát (Forrai, 1974). A pedagógus énekére a nap folyamán többször adódhat alkalom a gyermek nyugodt tevékenykedése közben, ugyanakkor gondozási feladat végzése alatt nem ajánlja, mert elvonná a gyermek figyelmét az adott foglalatosságról (Forrai, 1986).

A bölcsődéskorúak nevelésének folyamatában spontán, indirekt módon fejlesztjük a gyermeket, olyan alkalmat keresve erre, amelyben a pedagógust nem kötik le a gondozási teendők. E korosztály zenei nevelésének feladata a zenei érdeklődés felkeltése,

élményszerzés, zenei ízlésformálás, a zenei képességek előkészítése és az érzelmi nevelés (Forrai, 1986).

Az érzelmi nevelés alapját képezi a zenei nevelésnek. A zenei nevelés, benne a mozgással, játékkal kísért együtt éneklés, mondókázás meghitt, bensőséges légkört alakíthat ki gyermek és felnőtt, gyermek és gyermek között. A gyermeknek biztonságot, megnyugtatót ad a felnőtt elfogadást, szeretetet közvetítő, stabil jelenléte. Ezek az élmények megalapozzák a gyermek érzelmi kompetenciáit, zene iránti fogékonyságát (Kissné, 2015). Forrai Katalin kiemeli a gyakori ismétlés fontosságát, az egyéni foglalkozás elsődlegességét, valamint a rövid énekelgetés jelentőségét (Forrai, 1986). Az élő éneklés felkelti a gyermek érdeklődését, és utánzásra ösztönzi. A mozgással kísért mondókák és dalok szerepe ebben az életkorban kiemelt jelentőségű, hiszen a magyar nyelv sajátosságait hordozva nagyban befolyásolják a beszédfejlődést. Az egyéni foglalkozások során az ölbéli játékok, arc-, kéz-, fej- és lábjátékok, ujjszámolók, ringatók, tapsoltatók, vigasztalók, simogatók, csiklandozók, dögönyözők, höcögtetők, lovagoltatók kiváló lehetőséget biztosítanak arra is, hogy a felnőtt-gyermek kapcsolat elmélyüljön. A játékos mozdulatok segítségével a mondókák és játékdalok történéseinek szimbólumait szemléltetjük, akár tárgyak behelyettesítésével is. A zenei képességek előkészítésének folyamatában a hangerőt, a hangszínt, a hangmagasságot, a zenei fogalompárokat játékosan érzékeltetjük (Árvayné, 2015). A bölcsődéskorú gyermekek nevelése során az egyenletes lüktetést érzékeltetjük.

A zenei képességfejlesztés tervezése során kiemelt szempont az adott csoport fejlettségi szintje, a megfelelő zenei anyag ismerete és alkalmazása, a fejlesztés fokozatai, valamint az érzelmek hatásrendszere (Árvayné, 2015).

Az óvodáskorú gyermekek zenei nevelésének feladata és célja a zenei érdeklődés felkeltése, a zenei ízlésformálás, az élményszerzés, a zenei képességek részterületeinek – az éneklési készség, a hallás, a ritmusérzék, a zenei formaérzék, a zenei alkotókészség, a zenehallgatás készségének – fejlesztése, valamint az érzelmi nevelés (Forrai, 1974). A rendszeres zenei neveléssel elérhetőek a kitűzött célok.

Balogh és Czíkó tanulmányukban kifejtik a zenei nevelés didaktikai elveit, melyek az aktív alkotómunka, a szemléletesség, a korhoz mértség, a fokozatosság, a céltudatosság, következetesség, a tudatosság, valamint az egyéni bánásmód elvei (Balogh és Czíkó, 2000). Az óvodáskorú gyermekek nevelése során a fejlesztés játékos formában valósul meg, egy-egy részképesség fejlesztése köré épülve. A foglalkozások szervezeti formája életkoronként eltérő, fokozatosan halad a kötetlentől a kötött tevékenységig. A fejlesztés tervezése során kiemelt szempont az adott gyermekcsoport életkora, fejlettségi szintje (Forrai, 1974). Forrai Katalin "Ének az óvodában" című szakmódszertani kötetében részletesen taglalja az adott életkorú gyermekek zenei képességfejlesztésének irányát, megvalósítható lehetőségeit. A korosztályonkénti felosztásban a fejlesztés anyaga egymásra épül. A képességfejlesztés ajánlott dalanyaga figyelembe veszi a célcsoport életkori sajátosságait, szükségleteit. Az óvodáskorú gyermekek alapvető szükséglete a játék és a mozgás. Társas igényük nagy, a közösen végzett tevékenység örömet

ad számukra. Így Forrai kiemeli a mozgással kísért mondókák, valamint az énekes játékok szerepét. A dalanyag fokozatosan bővül és nincs egyes korosztályokra leszűkítve. A gyermekdalok hangkészlete életkoronként változik, gazdagodik (Forrai, 1974). Az egyes részképességek fejlesztése szintén az életkori sajátosságoktól, valamint az adott gyermek, csoport fejlettségi szintjétől függ. Forrai többször kitér a tisztán, pontosan előadott ének fontosságára, mellyel utánzásra, tevékenykedésre ösztönözhető a gyermek. Éneklési készsége, hallása ezáltal is fejlődik. A ritmusérzék fejlesztése szintén az élő zenében, a mozgással kísért mondókában és a dalon keresztül valósul meg (Forrai, 1974). A zenei fogalompárokot játékos formában érzékeltetjük, tudatosítjuk.

Forrai hangsúlyt fektet a módszerek alkalmazásának szabadságára. A pedagógiai munka attól válik egyedivé, izgalmassá, ha a pedagógus saját ötleteinek is teret enged (Forrai, 1974).

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – a legkiemelkedőbb zenepedagógusok zenebölcsedei, zeneóvodai munkásságának ismertetésén keresztül mutatjuk be az intézményi nevelésen kívül működő zenei foglalkozások történetét.

Forrai Katalin, Kodály Zoltán tanítványaként – és az ő buzdítására – 1952-ben, elsőként kezdte meg az intézményen kívüli zeneóvodai foglalkozásokat a budapesti nyolcadik kerületben. Heti két alkalommal megannyian jártak tevékenységeire, pedagógusok, tanítványok végezték nála hospitálásukat. A foglalkozásokat követően szakmai beszélgetéseket tartottak a módszertani kérdéseket, tapasztalatokat elemezve. Ezzel párhuzamosan évtizedeken át vezette a Magyar Rádió sugározta “Óvodások műsorát”. A gyermekdalokat és énekes játékokat közvetítő adások során a gyermekeket hívta közös éneklésre, együtt játszásra, s felsorakoztatott módszertani ötleteivel, dalszökeivel mintául szolgált az ország pedagógusai számára (Mélykútiné, 2015a).

Forrai az óvodáskorú gyermekek zenei nevelésének módszertanát dolgozta ki, Kodály zenepedagógiai elveit követve. Konceptiójában kiemelt szerepet játszik a gyermekek zenei részképességeinek fejlesztése, a fokozatosság, a gyakori ismétlés, a magyar néphagyományra alapozott élő éneklés és közös játék eszközeivel, valamint a zenei érdeklődés felkeltése és a zenei ízlésformálás.

Szintén Kodály tanítványaként, Kokas Klára megőrizte a kodályi elveket, de azokat egyedi ösztönművészeti koncepciójában gondolta tovább. Innovatív módszertanában az egyéni bánásmód, a személyiségfejlesztés, a szociális készségek fejlesztése is kiemelt szerepet kaptak. 1967-ben kezdeményezett kutatómunka részét képező foglalkozásokat Székácsné Vida Máriával óvodáskorú, a családban nevelődést nélkülöző gyermekeknek. A tevékenységek alapja a mozgás volt, ami összekötötte a zenét a vizuális neveléssel, illetve a zenét a beszéddel. Megfigyelték, hogy e művészeti kifejezési formák a kognitív fejlődést segítik elő. Kutatták, hogy mi alapján, hogyan épülhet fel egy művészeti foglalkozás, illetve hogy ez közösségi vagy inkább egyéni szervezeti formában hatékonyabb. A foglalkozások dalanyagát magyar népdalok képezték, melyeket ritmikus játékok, improvizatív mozgás, ábrázolás egészített ki. A népi dalanyag éneklésével, a népi játékok alkalmazásával visszanyúlt a kodályi alapokhoz (Deszpot és Vass, 2015).

Gállné Gróh Ilona, Forrai Katalin egykori tanítványaként, 1991-től tartott zenei foglalkozásokat édesanyák és gyermekeik számára (Gállné, 2008). 2006-ban alakult meg első Ringató foglalkozása a 0–3 éves gyermekek és szüleik számára (Mélykútiné, 2015). Konceptiója megőrzi, de már továbbgondolja a kodályi hagyományt. A foglalkozások célja, hogy az édesanyák, édesapák, nagyszülők felelevenítsenek, megtanuljanak értékes népi gyermekdalokat, mondókákat, melyeket ölből, gyermeküknek/unokájuknak, gyermekükkel/unokájukkal együtt énekelhetnek. Kapcsolatuk ezáltal erősödik, elmélyül. Az otthon is éneklő szülők példát mutathatnak gyermekeiknek, felkelthetik zenei érdeklődésüket, ezzel formálva zenei ízlésüket is. A dalanyag a kodályi alapokon nyugvó, Forrai Katalin által összeállított, mozgással kísért gyermekdalokból, népdalokból, mondókákból merít (Gállné, 2008). Ringató foglalkozások ma már az egész ország területén működnek és az óvodáskorú gyermekek zenei nevelésében is részt vesznek. A foglalkozások mellett hatalmas módszertani könyv- és hanganyag-repertoár áll a szülők és pedagógusok rendelkezésére. Mindemellett továbbképzések, konferenciák keretén belül adják tovább e koncepció művészetpedagógiai ismereteit, dal- és mondókaanyagát.

Napjainkban már számos, intézményen kívüli zenepedagógiai kezdeményezés működik Magyarországon. Kutatásunkban ezek közül négyet emeltünk ki. Választásunk azért esett e négy szakmai munkásság bemutatására, mert négy különböző szegmensből értelmezik a zenei nevelést. Közös keresztmetszetük, hogy a kodályi hagyományt továbbgondolva hoznak létre értéket. E koncepciók alternatívát kínálnak a koragyermekkor zenei nevelésben, figyelembe veszik a megváltozott kor igényeit, melyek a szülők elvárásaiban fogalmazódnak meg.

Kutatási módszer és minta

Kvalitatív kutatásunk írásbeli kérdezés formájában zajlott. Alanyaink Hegedűsné Tóth Zsuzsanna és „Tesz-Vesz Muzsika” programja, Hazay Tímea és „A Te hangodat ismerem” perinatális zenei program, Révész József és a „Mese és muzsika”, valamint Kárász Eszter a „Dalolka” és az „Eszter – lánc” mesezenekar voltak. Választásunk azért esett e négy szakmai munkásság bemutatására, mert négy különböző szegmensből értelmezik a zenei nevelést. Közös keresztmetszetük, hogy a kodályi hagyományt továbbgondolva hoznak létre értéket. E koncepciók alternatívát kínálnak a koragyermekkor zenei nevelésben, figyelembe veszik a megváltozott kor igényeit, melyek a szülők elvárásaiban fogalmazódnak meg.

Eredmények

Számos zenei foglalkozás és gyermekkoncert lehetősége kínálkozik a kisgyermeket nevelő családok számára, ám csak a minőségi, szakmailag értékes programok érhetnek

el olyan eredményeket, melyek segíthetik a koragyermekkorai fejlődés folyamatait. Kutatásunk során Kodály Zoltán és Forrai Katalin zenepedagógiai alapvetéseinek megletét kerestük négy, ma Magyarországon működő zenei képességfejlesztő foglalkozás elveinek, céljainak elemzésében.

Kutatásunk alanyai zenepedagógiai elveik részeként, a foglalkozások típusától függően, alkalmazzák Kodály és Forrai elveit, ugyanakkor kiegészítik azokat az érzelmi és szociális kompetenciák fejlesztésével, valamint az interakció, kooperativitás hangsúlyozásával.

Az általunk vizsgált négy koncepcióból háromban megjelenik a kodályi dalkincs, és azt további értékes klasszikus zeneművel, gyermekdallal, megzenésített gyermekverssel kibővítve, gazdagítva ismertetik meg közönségükkel. Kárász Eszter zenekara saját dalokkal, magyar kortárs gyermekversek megzenésített változataival gyarapítja dalrepertoárját. Mindannyian nemzetformáló szerepet is képviselnek pedagógiai munkájuk ezen szegmensével, hiszen a magyar nyelven elhangzó, magyar kortárs költők tollából származó és többségében közös magyar dalkincsünket felhasználó dalkészletük erősíti a célközönségek nemzeti öntudatát.

A négy zenepedagógiai kezdeményezésből három dalkészlete a magyar néphagyományból merít. Hegedűsné Tóth Zsuzsanna, Hazay Tímea és Révész József felhasználja pedagógiai munkája során a közös magyar dalkincset, illetve azt tovább gazdagítja. Hazay beemel megzenésített verseket, illetve értékes magyar rajzfilmslágereket. Révész klasszikus zenével bővíti zenei repertoárját. Kárász Eszter saját dalai magyar kortárs költők verseiből, illetve saját szövegeiből készülnek, a dallamot hivatásos zenészekkel együtt álmodják meg. Az általam vizsgált szakemberek programjának közös alapvetése, hogy repertoárjuk értékes zenei anyagból épüljön.

Három megkérdezett szakember programjának gyermekképe pozitív. A fejlődésben tevékeny gyermeket tisztelet övezi, véleménye értékes, figyelemre méltó. A gyermekekkel való kommunikációnak a kölcsönösségre kell épülnie. Hazay nem állít gyermekképet, ugyanakkor kiemeli, hogy minden ember, gyermek értékes, és a benne rejlő lehetőséget kell felfedezni.

Három program innovatív eleme a szülő aktív jelenlétének beemelése a gyermek zenei nevelésébe. Ebben a tekintetben követik a Ringató foglalkozások ezen innovatív szegmensét. Hazay Tímea célja elsősorban a szülői kompetencia erősítése. Hegedűsné Tóth Zsuzsanna foglalkozásain szülő és gyermek egyformán aktívan vesz részt. Kárász Eszter szülőknek és gyermekeknek egyaránt szóló koncertjeivel minőségi programot kínál, melyen szülő és gyermek együtt vesz részt, közös élménnyel bővítve ezáltal kapcsolatukat.

Kutatásunk során kíváncsiak voltunk arra, vajon mennyiben követik az általunk vizsgált koncepciók a dolgozatban kiemelt első zenepedagógiai kezdeményezéseket. Forrai Katalin hagyományt követő módszertana és Gállné Gróh Ilona szülőijelenlét-perspektívája tükröződik leginkább Hegedűsné Tóth Zsuzsanna foglalkozásain. Gállné Gróh Ilona szülő-gyermek kapcsolatra épülő koncepciójának, Forrai Katalin – a

gyakori éneklés – elvének, valamint a Kokas Klára-féle, a zene terápiás jellegű kiaknázásának hatása fedezhető fel Hazay Tímea programján. Kokas Klára egyedi, ösztönző programjának vonásai, a Forrai által preferált dalkincs felhasználása fedezhető fel Révész József interaktív előadásain. Kárász Eszter egyedi koncepciót képvisel, melyben a Ringató szülő-gyermek kapcsolatának beemelése mutatkozik meg, valamint a zene terápiás jellegének hangsúlyozásával Kokas Klára koncepciója tükröződik.

Összességében elmondható, hogy a magyar zenepedagógiai kezdeményezések új távlatokat nyitottak meg a koragyermekkorai zenei nevelésben. Az általunk vizsgált négy törekvés lehetőséget ad a kisgyermeket nevelő szülőknek, hogy intézményen kívül is olyan programokkal ajándékozzák meg gyermeküket, gyermekeiket, amelyek zenei élményt nyújtanak, zenei ízlést formálnak, képességeket fejlesztenek és mindezekon keresztül hatással vannak az érzelmi fejlődésre, a személyiség alakulására, nem utolsósorban pedig támogathatják a harmonikus szülő-gyermek kapcsolat kialakulását.

Kodály és Forrai Katalin egy zeneértő társadalom kiművelésén munkálkodott. Kodály külön kiemelte, hogy ebben az "országépítő" küldetésben hatalmas felelőssége van a koragyermekkorai nevelésnek (Kodály, 1974). Forrai Katalin kidolgozta Kodály ezen alapvetését, mellyel jelentős hatást gyakorolt a magyar koragyermekkorai zenei nevelésre. Továbbá első, nevéhez köthető intézményen kívüli zeneóvodai kezdeményezésével újabb lendületet vehetett a magyar zenei nevelés.

Összegzés

A kutatás elemzését összegezve elmondható, hogy az első magyar zeneóvodai kezdeményezések óta tanulságos, értékes gondolatok, módszertanok születtek a koragyermekkorai zenei képességfejlesztésben.

Kiemelendő, hogy az általunk vizsgált szakmai munkásságok céljai között – a zenei képességek fejlesztése mellett – a szociális és érzelmi képességek fejlesztésére irányuló törekvések is fellelhetők, ezáltal hangsúlyt fektetve az adott célcsoport pszichikus és mentális jóllétére is. Mivel a kezdeményezések száma már-már követhetetlen, a teljesség igénye nélkül mutattuk be e több mint fél évszázada tartó jelenség alakulásának folyamatát napjainkig. Végül négy szakember programját elemeztük.

Azt tapasztaljuk, hogy az elmúlt években megnövekedett a szülői érdeklődés és igény az intézményen kívüli zenei foglalkozások irányában. Úgy látjuk, hogy a mai kisgyermekes szülők fontosnak tartják, hogy gyermekük részesüljön a zenei képességfejlesztés ilyen formájában. Kutatásunk során e kezdeményezéseknek kétféle típusát ismertük meg: a zenei élményt nyújtó koncertet, illetve a képességfejlesztő foglalkozásokat.

Az általunk vizsgált négy szakember küldetésének érzi, hogy felhívja a szülők figyelmét a zenei nevelés, valamint a zenével gyógyulás lehetősége kiaknázásának fontosságára mind a szülő, mind a gyermek tekintetében. Közös céljuk, hogy felkeltsék a zenei érdeklődést, formálják a zenei ízlést, életre szóló élményt nyújtsanak, valamint az,

hogyan a szülők és a gyermekek megtapasztaltassák az éneklés, az együtt tevékenykedés örömét. Bár kutatási kérdéseinken kívül esik, de hasonlóságot fedeztünk fel Hazay és Kárász koncepciójában. Mindkettő a zene terápiás jellegét hangsúlyozzák.

Irodalom

- Aasztalos Andrea (2015): A jó zenepedagógussá és zenei nevelővé válás útja. *Parlando*, 57. 1. sz. 1–17. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/23620/1/Ajozenepedagogussaaeszeneinevelovevalasutja.pdf> (2023.07.03.)
- Árvaýné Nezvald Anett (2012): A zenei nevelés transzferhatásai csecsemő- és kisgyermekkorban. *Képzés és Gyakorlat*, 10. 3–4. sz. 117–123.
- Árvaýné Nezvald Anett (2015): Ének-zenei nevelés módszertana a bölcsődében. In: Simon István Ágoston (szerk.): *A kisgyermekkorai nevelés módszertana*. Nyugat-magyarországi Egyetem Regionális Pedagógiai Szolgáltató és Kutató Központ. 35–58.
- Balogh Mária és Czíkó Gabriella (2000, szerk.): *Az óvodai zenei nevelés módszertana 1. rész*. Losonc.
- Cooper, Janice L. és Vick, Jessica (2009): *Promoting Social-emotional Wellbeing in Early Intervention services*. A Fifty - state View. Report. National Center for Children in Poverty. Columbia University.
- Csillag Ferenc (1999): "Belülről és kívülről". Mai szemmel egy tizenöt évvel ezelőtti zenepedagógiai oktatási kísérletről. *Iskolakultúra*, 9. 2. sz. 59–68. http://real.mtak.hu/61749/1/EPA00011_iskolakultura_1999_02_059-068.pdf (2021.04.05.)
- Deszpot Gabriella és Vass Éva (2015): Multidiszciplináris kutatási lehetőségek a Kokas-módszer vizsgálatára. *Parlando*, 57. 1. sz. https://www.parlando.hu/2015/2015-1/Deszpot_Vass_KokasKutatasok.pdf (2021.02.01.)
- Deszpot Gabriella (2014): Zeneöröm az iskolában. A Kokas-módszer lehetőségei a zenepedagógiában és általában a képességfejlesztésben. *Tanító*, 52. 4. sz. 25–27.
- Forrai Katalin (1986, 1991): *Ének a bölcsődében*. Editio Musica, Budapest.
- Domitrovich, Celene E., Durlak, Joseph A., Stanley, Katharine C. és Weissberg, Roger P. (2017): Social-Emotional Competence. An Essential Factor for Promoting Positive Adjustment and Reducing Risk in School Children. *Child Development*, 88. 2. sz. 408–416. <https://doi.org/10.1111/cdev.12739> (2023.07.02.)
- Dowling, Jay W. és Harwood, L. Dane (1986): *Musical cognition*. Academic Press, Orlando. <https://www.jstor.org/stable/1422649> (2023.07.03.)
- Erős Istvánné (1993): *Zenei alapképesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Forrai Katalin (1974): *Ének az óvodában*. Zenemű Kiadó, Budapest.
- Gardner, Howard (1973). Children's sensitivity to musical styles. *Merrill-Palmer Quarterly*, 19. 1. sz. 67-77. <https://www.jstor.org/stable/23083794> (2023.07.03.)
- Gállné Gróh Ilona (2008): Zenei nevelés az óvodáskor előtt. *Parlando*, 50. 3. sz. <http://www.parlando.hu/Ringato-Gallne20083.htm> (2021.04.06)

- Gordon, Edwin E. (1990): *A music learning theory for newborn and young children*. GIA Publications, Chicago. <https://archive.org/details/musiclearningthe0000gord/page/n7/mode/2up> (2023.07.03.)
- Gyöngy Kinga (2015, szerk.): *Első lépések a művészetek felé II. Az ének-zenei nevelés lehetőségei kisgyermekkorban*. Dialóg Campus.
- Hausmann, Alice (2011): *Ízlés vagy sodródás? Összefüggések a romániai magyar középiskolások zenei ízlése, zenével kapcsolatos magatartása és értékrendje, kulturális fogyasztása között*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Hámori József (2002): Az emberi agy és a zene. In: Székely Mária (szerk.): *Hang és lélek*. Magyar Zenei Tanács. 40–42.
- Hegedűsné Tóth Zsuzsanna. (2015a). A zenei nevelés hatásai. In: Gyöngy Kinga (szerk.): *Első lépések a művészetek felé II. – Az ének-zenei nevelés lehetőségei kisgyermekkorban*. Dialóg Campus. 11–37.
- Hegedűsné Tóth Zsuzsanna (2015b): Zenei gyűjtemény. In: Gyöngy Kinga (szerk.): *Első lépések a művészetek felé II. – Az ének-zenei nevelés lehetőségei kisgyermekkorban*. Dialóg Campus. 261–312.
- Hegedűsné Tóth Zsuzsanna (2017): *Mindenben zene. A Tesz-vesz muzsika program játékötleinek gyűjteménye a 3–9 évesek zenei önkibontakoztatásának támogatására*. Raabe.
- Kertész Attila (2015): Zenetanári és hangszeres tanári mesterség. In: Vas Bence (szerk.): *Zenepedagógia*. PTE Művészeti Kar Zeneművészeti Intézet. 159–201.
- Kissné Fazekas Ibolya (2015): A bölcsődei ének-zenei nevelés gyakorlata Kodály Zoltán és Forrai Katalin szellemiségében. In: Gyöngy Kinga (szerk.): *Első lépések a művészetek felé II. – Az ének-zenei nevelés lehetőségei kisgyermekkorban*. Dialóg Campus. 203–226.
- Kodály Zoltán (1974, szerk.): *Visszatekintés*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Mélykútiné Dietrich Helga (2004a, szerk.): *Ének-Zene-Nevelés*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Mélykútiné Dietrich Helga (2004b): Zenei nevelés születés előtt és után. In: Mélykútiné Dietrich Helga (szerk.): *Ének-Zene-Nevelés*. Trezor Kiadó, Budapest. 9–35.
- Mélykútiné Dietrich Helga (2015a): Forrai Katalinra emlékezünk. *Parlando*, 57. 1. sz. <https://www.parlando.hu/2015/2015-1/DietrichHelga-FORRAI-KATALIN.htm> (2021.04.04.).
- Mélykútiné Dietrich Helga (2015b): A Forrai Katalin emlékére alapított nemzetközi díjat kapott Dr. Gállné Gróh Ilona zenetanár. *Parlando*, 57. 4. sz. <https://www.parlando.hu/2015/2015-4/Gallne.htm> (2021.04.06).
- Moles, Abraham (1966): *Information theory and esthetic perception*. Urbana, London. <https://www.jstor.org/stable/30217563> (2023.07.03.)
- Runfola, Maria és Swanwick, Keith (2002): Developmental characteristics of music learners. In: Colwell, R. és Richardson, C. (szerk.): *The new handbook of research on music teaching and learning*, Oxford University Press, New York. 373 – 397. <https://www.scribd.com/document/550520357/Developmental-Characteristics-of-Music-Learners> (2023.07.03.)
- Sági Mária (1980): *A zenei generatív készségek kísérleti vizsgálatának összefoglalása*. Budapest House Press of Institute for Culture. 142.
- Serafine, Mary Louise (1988): *Music as cognition. The development of thought in music*. Columbia University Press, New York. <https://psycnet.apa.org/record/1988-97041-000> (2023.07.03.)
- Swanwick, Keith és Tillman, June (1986): The sequence of musical development. A study of children's musical composition. *British Journal of Music Education* 3. 305 – 339. <https://>

- www.cambridge.org/core/journals/british-journal-of-music-education/article/abs/sequence-of-musical-development-a-study-of-childrens-composition/F59212F54A1909DB5D-CD3FE0EF3F64D6 (2023.07.03.)
- Szarka Júlia (2004): *Az óvónők szakmai elkötelezettsége*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet.
- Takács R. Anna (2020, szerk.): *Losonczi Ágnes műhelyéből. Tanulmányok 1960–2017*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Turmezeyné Heller Erika (2007): *A zenei ismeretek és képességek fejlődése az alsó tagozatos életkorban*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskola.
- Vitányi Iván (1969): *A zene lélektana*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vitányi Iván és Sági Mária (1972): A generatív zenei készség vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **29**, 3–4. sz. 469–487.
- Winkler Zsófia és Zsolnai Anikó (2022): Szociális és érzelmi jóllét biztosítása az iskolában. Nemzetközi SEL programok bemutatása. *Neveléstudomány*, **10**, 3. sz. 5–23. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2022/nevelestudomany_2022_3_5-23.pdf?fbclid=IwAR3V5Fj-fx4P-0xhcvcRSsiNUoa_inlDAOf3gorHJJwHIwnjRz-szPcQXgOY (2022.10.06.)
- Zsolnai Anikó, Rácz Anna és Rácz Kata (2015): Szociális és érzelmi tanulás az iskolában. *Iskolakultúra* **25**, 10. sz. 59–68. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2015.10.59> (2023.06.26.)